

Què se'n va fer dels castells de Miralles i Queralt?

Carles Gascón Chopo. *Institut d'Estudis Comarcals de l'Alt Urgell, UNED*

Oliver Vergés Pons. *Institut d'Estudis Comarcals de l'Alt Urgell*

Institut d'Estudis Medievals – UAB

Presentes en la documentació des del segle XI, els castells de Miralles i Queralt controlaven la frontera dels comtats de Cerdanya i d'Urgell, als contraforts muntanyosos que flanquegen la vall del Segre al seu pas pel Baridà.¹ Conjuntament amb el castell de Sant Martí, aquestes forteses configuraven un sistema defensiu que estigué estretament vinculat amb la figura dels vescomtes de Cerdanya, els quals consolidaren en aquestes terres frontereres del Baridà la base del seu poder territorial. Cap a la fi del segle XII, després de figurar d'una manera més o menys continuada en la documentació, els esments als castells de Miralles i Queralt desapareixen d'una manera abrupta, sense saber per quin motiu, per tornar a aparèixer només, d'una manera totalment escadussera, a partir de finals del segle XIII, quan les realitats territorials s'han modificat profundament amb l'aparició d'altres castells i viles closes que han adquirit tot el protagonisme en la defensa i l'endrecament del territori.

En el present article, proposem fer un seguiment d'aquests dos castells de Miralles i Queralt per determinar la realitat dels seus orígens i, sobretot, tal com queda plantejat en el títol, explicar quins són els motius de la

1. GASCON, Carles. “«Incastellamento» a la conca alta del Segre (segles IX-XI). Apunts previs per a un estudi”. *Interpontes*, III (2014), p. 28-29.

seva pràctica desaparició en la documentació des de finals del segle XII, per acabar esborrats gairebé del record. En aquesta anàlisi, comprovarem com totes dues fortaleses estan estretament vinculades amb el castell de Sant Martí, molt més ben conegut pel fet que s'han conservat els seus vestigis fins a l'actualitat.² Precisament, és aquest mateix aspecte el que ens ha empès a proposar aquest tractament diferencial de les dues primeres fortaleses, amb la voluntat d'aportar una mica més de llum a aquests antics referents territorials actualment desapareguts.

Emplaçament de les possibles restes del castell de Queralt. Fotografia: Carles Gascón Chopo.

2. MERCADAL, Oriol (coord.): *Patrimoni medieval de la Cerdanya i el Capcir*. Barcelona: Rafael Dalmau, Editor, p. 79-80.

Per tal d'assolir aquests objectius, hem organitzat el present article en quatre apartats. Dediquem el primer a la qüestió de la frontera entre els comtats de Cerdanya i Urgell, que és el motiu de ser d'aquests castells. Les males relacions que, en un moment donat, mantingueren els poders situats a tots dos costats d'aquesta frontera durant els segles x i xi serà tractat a continuació, per seguir amb un tercer apartat que dediquem a l'evolució dels castells a partir del moment en què el comtat de Cerdanya és incorporat al comtat de Barcelona i els vescomtes de Castellbò esdevenen titulars del vescomtat de Cerdanya, dues realitats que pràcticament coincideixen en el temps. En aquest tercer apartat abordarem també la qüestió de la desaparició de Miralles i Queralt de la documentació i el seu context, per acabar amb algunes propostes sobre la seva possible ubicació.

La frontera entre els comtats de Cerdanya i d'Urgell

L'erecció dels castells de Miralles, Queralt i Sant Martí, tots tres ubicats en el si de l'antic *pagus* del Baridà, responia a una lògica territorial molt concreta: les tres fortificacions controlaven, en diferents punts, els límits entre els comtats de Cerdanya i d'Urgell a l'alta vall del Segre, entre la serralada axial pirinenca i la serra del Cadí. Després de la conquesta carolíngia de l'anomenada Catalunya Vella (segles VIII-IX), Cerdanya i Urgell conformaven un sol districte, format per *pagi* i *territoria* que acabarien per donar forma als comtats,³ i que eren governats per un mateix comte delegat de la monarquia franca.

Guifré el Pelós fou nomenat comte d'Urgell-Cerdanya cap a l'any 870, i governà aquests dominis fins a la seva mort (897), quan van ser

3. Els comtats, com a tal, van prendre forma durant i després del regnat de Carles el Calb a partir dels antics *pagi* i *territoria* governats pels comtes (MARTÍ, Ramon: "Territoria en transició al Pirineu medieval (segles V-X)", en *La vida medieval als dos vessants del Pirineu. Actes del 3r curs d'arqueologia d'Andorra*. Andorra: Govern d'Andorra, 1995, p. 45).

llegats de manera hereditària als seus plançons: Sunifred II rebé els districtes urgellencs, mentre que Miró II heretà els cerdans, juntament amb el Conflent i la marca de Berga. El comtat cerdà va prendre forma a partir de diversos *pagi* ben documentats els segles IX i X: el de Baridà («territorio Variense»), el de Talló («pau Tolonense»), el de Llívia («pago Livienne») i el d'Olopte («pauh (*sic*) Olorbitense»).⁴ Ja el 891, abans per tant de la mort de Guifré el Pelós, trobem la primera menció del «comitatu Cerdaniense»,⁵ si bé hem d'esperar fins el 907 per localitzar el primer referent al comtat d'Urgell.⁶

Així doncs, a partir del tombant dels segles IX i X, podem considerar que Cerdanya i Urgell eren ja dos comtats diferents governats per llinatges emparentats però amb autonomia l'un respecte de l'altre. Entre ambdós territoris es va establir una frontera que amb el temps, a mesura que les forces comtals van conquerir dominis andalusins, s'estengué de nord a sud, fins arribar al bell mig de l'actual Segarra. Amb tot, allò que aquí ens interessa és la delimitació que es va establir a l'alta vall del Segre, entre les valls d'Andorra i el nord del Cadí. En aquest espai, la serralada axial pirinenca i la seva orografia van delimitar els comtats: el Pic Negre d'Envalira, la Tossa Plana de Lles, el Monturull, i el Puig Punçó separaven les altes valls urgellenques –Andorra inclosa– de les cerdanes.

Més al sud, entre el Puig Punçó i la Torreta de Cadí (2.562 m), els límits no són tan clars, i hem de resseguir les delimitacions de possessions senyoriales com ara alous, parròquies, castells o d'altres béns menors en

4. Vegeu BARAUT, Cebrià: “Els documents, dels segles IX i X, conservats a l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell”. *Urgellia*, 2 (1979), p. 7-146, doc. 30, (Variense, any 882); BARAUT, Cebrià: *Les actes de consagracions d'esglésies de l'antic bisbat d'Urgell (segles IX-XII)*. La Seu d'Urgell, Societat Cultural Urgel-litana, 1986, docs. 7 (Tolonense, any 890); 27 (Livienne, any 913); i BARAUT, Cebrià: “Els documents, dels anys 981-1010, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell”. *Urgellia*, 3 (1980), p. 7-166, doc. 236, (Olorbitense, any 994).

5. BARAUT, Cebrià: “Els documents, dels segles IX i X...”, doc. 35.

6. *Ibidem*, doc. 65 («comitatu Urgello»).

espais limítrofs per tal de conèixer també la frontera entre comtats. Del Puig Punçó al Segre, els límits entre comtats s'establien al partió de la muntanya que separava Carcolze, urgellenc, d'Aristot, cerdà. A finals de la desena centúria, l'any 995, el castell de Carcolze («Karkovite») era considerat pel bisbe Sal·la un domini ubicat «in comitatu Orgellense», el qual, a més, afrontava amb el «terminio de comitatu Cerdania».⁷ Així doncs, on acabava el terme del castell de Carcolze, acabava el territori urgellenc i començava el Baridà cerdà. Ja l'any 898, hom parlava de la «villa cuius vocabulum est Arestuate», ubicada «in apindicio kastro Vari».⁸ Anys més tard, el 967, el grau d'Aristot –que limitava amb el citat castell de Carcolze– era considerat part dels termes que els comtes de Cerdanya reconeixien al monestir de Pinsent,⁹ quelcom que tenim ben documentat també a mitjan segle XI: el 1063 van ser objecte de compravenda i de permuta dues propietats ubicades a Aristot, al Baridà, «in comitatum Ceritaniense».¹⁰ La documentació dels segles IX-XI no és més precisa a l'hora d'establir els límits, i hem de pensar que la pròpia muntanya –el Turó de Costa-rèvol, les Roques de l'Avellanosa i el Serrat de la Tuta– fins al Segre actuava com a tal.

Del Segre a la Torreta de Cadí, el *limes* entre comtats tampoc no és fàcil de documentar. L'any 978, el comte Borrell II va vendre un alou a Erimà i Emo ubicat en el si del seu «comitatu Horgellitanensis».¹¹ El domini venut afrontava a nord amb el Segre i el «monte que nominant Andrallo» i al sud amb el Cadí; mentre que a orient ho feia amb la «cruce que nominant super villa Nonsuville» i amb el riu que pujava cap a «domum sancte Eugenie», i a l'oest amb Toscarre i el riu de Cerc

7. BARAUT, Cebrià: “Els documents, dels anys 981-1010...”, doc. 239.

8. BARAUT, Cebrià: “Els documents, dels segles IX i X...”, doc. 41.

9. BARAUT, Cebrià: “Els documents, dels anys 1093-1100, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell”. *Urgellia*, 8 (1987), p. 7-150, ap. 10.

10. Vegeu BARAUT, Cebrià: “Els documents, dels anys 1051-1075, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell”. *Urgellia*, 6 (1983), p. 7-244, docs. 749, 750 i 751.

11. BARAUT, Cebrià: “Els documents, dels segles IX i X...”, doc. 177.

(«serra que nominat Toscare vel in ipso rio qui nominat Orsiano»). D'aquest alou ens interessien les afrontacions més orientals, entre el Segre i el Cadí: la creu sobre Ansovell i el riu que pujava cap a Santa Eugènia. L'ús del mot *creu* ja ens indica que en aquell punt possiblement hi havia un partió de terme, ubicat en aquest cas en un indret elevat sobre Ansovell, que hauríem d'identificar amb la serra de Verdiguers i el Turó de les Llongaderes. El riu esmentat, per la seva banda, caldria identificar-lo amb el riu de Vilanova i tota la vall que forma des del seu naixement als peus del Cadí fins que desemboca a Segre.¹² Una donació uns anys posterior, del 1030, presenta unes afrontacions força similars a les mencionades, tot mantenint la «serra de Nansovell» com a límit oriental d'aquesta possessió.¹³

En aquests casos, ens referim a possessions pròpies del comtat d'Urgell. Ansovell, tanmateix, formava part del comtat de Cerdanya, com també Arsèguel. En aquest darrer cas, de l'any 967, coneixem una donació del comte Sunifred II de Cerdanya i el seu germà Oliba.

Els conflictes entre Cerdanya i Urgell i les fortificacions baridanes

Al llarg de la primera meitat del segle x, van néixer diverses disputes entre els llinatges governants dels comtats hereus de Guifré el Pelós, fonamentalment entre els casals de Barcelona i de Cerdanya. Sunyer, el fill menor de Guifré i Guinedilda, semblava destinat a heretar Besalú quan el seu oncle traspassés, tot i que finalment succeí al seu germà Guifré Borrell al capdavant dels territoris de Barcelona, Girona i Osona. A canvi, sembla que renuncià a Besalú i a la part nord del comtat d'Osona

12. És difícil contrastar aquesta identificació, tot i que ens sembla la més plausible. En una altra donació de l'any 1020, referent a Vilanova de Banat, es menciona «ipsa plana de sancta Eugenia» i el «rivo de sancta Eugenia» (BARAUT, Cebrià: "Els documents, dels anys 1010-1035, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell". *Urgellia*, 4 (1981), p. 7-186, doc. 362).

13. BARAUT, Cebrià: "Els documents, dels anys 1010-1035...", doc. 439.

a favor de Miró II de Cerdanya, el qual, major que ell, podria haver tingut més drets successoris a l'herència barcelonina. Tanmateix, quan Miró II morí i Ava esdevingué regent dels seus territoris, Sunyer es mostrà hostil i ambiciós, possiblement interessat en recuperar els béns als quals havia renunciat anys abans.

Aquestes tensions van derivar en conflicte cap a la dècada dels quaranta del segle x, després de la mort sense descendència masculina de Sunifred II d'Urgell cap el 940/941. Cerdans i barcelonins s'interessaren per la seva herència i van xocar en un enfrontament que tingué tres episodis clau: l'entrada de Sunifred de Cerdanya a la vall de Lord; l'intent de controlar el territori ripollès per part de Sunyer, tot col·locant al capdavant del monestir de Sant Joan a una abadessa incapaç però sota el seu control; i, finalment, la batalla de Baltarga.¹⁴ En aquesta contesa, Ermengol d'Osona, fill de Sunyer, hi va perdre la vida, segurament lluitant contra el seu cosí Sunifred de Cerdanya, cosa que suposà la fi sobtada del conflicte. Els senyors de Cerdanya van acabar renunciant a Urgell, el monestir de Sant Joan va canviar d'abadessa i Sunyer es retirà a fer vida monàstica a Santa Maria de la Grassa. Els cerdans, però, s'asseguraren el pas cap a territori andalusí a través d'una llenca de terra entre els dominis barcelonins (Manresa i Cardona) i urgellencs.

Tot i la fi del conflicte, una cosa era evident a mitjan segle x: les cases comtals de Barcelona-Urgell i Cerdanya-Besalú estaven obertament enfrontades per l'hegemonia dels comtats. A partir d'aleshores, doncs, les fronteres entre Cerdanya i Urgell van esdevenir, si no una zona hostil, sí un *limes* a tenir controlat. De fet, és després de la contesa de Baltarga, l'any 967, que documentem per primera vegada el castell de Sant Martí,¹⁵ i per tant es podria pensar que s'edificà com a conseqüència

14. Sobre el conflicte que comportà la successió de Sunifred II, vegeu VERGÉS, Oliver: "La batalla de Baltarga en el joc de la política comtal del segle X: la mort d'Ermengol d'Osona i la successió del comtat d'Urgell". *Anuario de Estudios Medievales*, 48/2 (2018), p. 901-923.

15. MARCA, Pierre de: *Marca hispanica sive limes hispanicus*. Paris, 1688, ap. CIV, col. 885-887.

de la instal·lació de la família comtal barcelonina al palau de Ciutat, al cor del comtat d'Urgell.

La conflictivitat entre Cerdanya i Barcelona-Urgell es mantingué al llarg de tota la desena centúria i bona part de l'onzena. No estem parlant d'una activitat bèl·lica constant, més aviat ens referim a una *guerra freda* amb xocs esporàdics i sovint indirectes com l'assassinat de l'arquebisbe Ató de Vic o l'apropiació de les parròquies episcopals urgellenques a Cerdanya i a Berga.¹⁶ En una nova fase de tensions, ja a mitjan segle XI, els cosins Ermengol III d'Urgell i Ramon Berenguer I de Barcelona van establir diversos pactes, possiblement amb el rerefons de tensions amb Ramon Guifré de Cerdanya. El monopoli de la frontera amb el territori andalusí, les lluites internes –els cerdans van assassinar al vescomte Folc de Cardona, estret aliat de barcelonins i urgellencs– o les desafeccions en els dos bàndols, entre elles la del vescomte Bernat de Cerdanya, van atiar el foc.¹⁷

La frontera entre ambdós comtats, doncs, era objecte d'especial atenció i possiblement en aquests anys els cerdans la van reforçar edificant els castells de Miralles i Queralt. La primera notícia documental que tenim de la seva existència és de la dècada dels seixanta del segle XI, en el procés obert que el comte Ramon de Cerdanya mantenia per l'actuació del seu vescomte Bernat Seniofred, acusat d'apropiacions, assassinat i altres faltes (1061).¹⁸ De la causa sembla deduir-se'n que el vescomte guardava les tres fortificacions baridanes –Sant Martí, Miralles i Queralt–, per bé

16. Sobre aquesta darrera qüestió vegeu VERGÉS, Oliver: “Un conflicte per la dècima episcopal urgellitana en el si de les tensions entre les famílies comtals de Barcelona i Cerdanya (988-997)”, *Afers*, 83 (2016), p. 159-171.

17. El vescomte Bernat Seniofred de Cerdanya va jurar fidelitat a Ramon Berenguer de Barcelona cap a 1050, gairebé al mateix moment que Miró de Castellbò jurava fidelitat a Ramon Guifré de Cerdanya (FELIU, Gaspar; SALRACH, Josep M. (dirs.): *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*. Barcelona: Fundació Noguera, 1999, docs. 741 i 738, respectivament).

18. MIQUEL, Francisco (ed.): *Liber Feudorum Maior. Cartulario real que se conserva en el Archivo de la Corona de Aragón*. Barcelona: CSIC, 1947, docs. 595-596.

que la de Queralt fou retornada a mans comtals durant el procés. Un cop el conflicte acabà, en bona mesura perquè les tensions entre Barcelona-Urgell i Cerdanya també es van mitigar, Bernat jurà novament fidelitat per les tres fortificacions, les quals restaren a mans vescomtals.¹⁹

La lluita per l'hegemonia dels comtats de l'antiga Marca Hispànica acabà en temps del comte Guillem I de Cerdanya (1068-1095). El comte es rendí a l'evidència que contra el bloc barceloní i urgellenc poc hi podia fer, i optà per l'aliança. Fou així com Guillem jurà fidelitat a Ramon Berenguer I just després de rebre el comtat de mans del seu pare.²⁰ La nova política cerdana suposà la vinculació familiar de la nissaga governant i la família comtal barcelonina, fins al punt que els drets sobre Cerdanya i Berga van acabar passant a mans de Ramon Berenguer III de Barcelona a principis de segle XII per la manca de descendència dels fills de Guillem I. A partir de 1118, els comtes de Barcelona ho foren també de Cerdanya, i la titularitat última sobre Sant Martí, Miralles i Queralt passà a les seves mans.

Els Castellbò i el destí dels castells baridans

El canvi de dinastia al capdavant del comtat gairebé coincidí amb la mort del vescomte Pere Ramon de Cerdanya, que feu testament l'any 1114,²¹ i amb l'inici d'una sèrie d'alteracions que culminaren amb la transmissió de la dignitat vescomtal cerdana als vescomtes de Castellbò, arran del matrimoni de Sibil·la, filla del difunt vescomte, amb un altre Pere Ramon, en aquest cas el vescomte de Castellbò.²² En un primer moment,

19. FELIU, Gaspar; SALRACH, Josep M. (dirs.): *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona...*, doc. 742.

20. *Ibidem*, doc. 837.

21. Arxiu Capitular d'Urgell (ACU), Fons Caboet-Castellbò, núm. 7, pergami original, 141 x 375 mm.

22. GASCÓN, Carles: "Els darrers vescomtes de Cerdanya i el casal de Castellbò", *Quaderns d'estudis andorrans*. Andorra la Vella: Cercle de les Arts i les Lletres, 9 (2012), p. 60-63.

però, l'any 1126 concretament, els esposos Pere Ramon i Sibila rebien els castells de Sant Martí, Miralles i Queralt de mans del vescomte Ramon Bernat d'Urtx, cosí del pare de Sibila, que s'havia fet amb el domini superior dels castells i amb el títol de vescomte, possiblement per disposició del darrer comte de Cerdanya.²³ Finalment, l'any 1134 el comte Ramon Berenguer IV reconeixia al matrimoni la titularitat vescomtal de Cerdanya, que seria transmesa així a la seva descendència, conjuntament amb els tres castells esmentats,²⁴ sembla que després d'un període de desordres que van culminar amb l'expulsió del vescomte Ramon Bernat de l'escena.²⁵ A partir d'aquest moment, i durant la resta del segle XII, els successius vescomtes de Castellbò juraren fidelitat per tots tres castells baridans als comtes de Barcelona, reis de la Corona d'Aragó a partir d'Alfons el Trobador (1162-1196). Ramon II, fill de Pere Ramon de Castellbò així ho feia en un moment posterior a 1164, en un document sense data,²⁶ i Arnau de Castellbò ho feia també davant d'aquest mateix monarca l'any 1188.²⁷

En cadascun d'aquests casos, el vescomte corresponent jurava al monarca la seva fidelitat pels castells de Sant Martí, Miralles i Queralt, esmentats els tres de manera explícita, així com sobre totes les fortaleses que es construïssin dins del terme de cadascun d'ells. En canvi, l'any 1198, en ocasió d'una nova convenença de les mateixes característiques entre el vescomte Arnau i el rei Pere el Catòlic, l'objecte de l'acord fou la totalitat dels castells que Arnau de Castellbò tenia pel rei, sense especificar-ne quins.²⁸ Finalment, l'any 1226, el comte Nunó Sanç de

23. *Ibidem*, p. 61-62.

24. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Cancelleria, Registres, 4, *Liber feudorum Ceritaniae*, f. 21^v.

25. GASCÓN, Carles: "Els darrers vescomtes..." *op. cit.*, p. 62.

26. ACA, Cancelleria, Registres, 4, *Liber feudorum Ceritaniae*, f. 21^r.

27. ACA, Cancelleria, Registres, 4, *Liber feudorum Ceritaniae*, f. 22^v.

28. ALVIRA, Martín: *Pedro el Católico, Rey de Aragón y Conde de Barcelona (1196-1213). Documentos, Testimonios y Memoria Histórica*, t. 1. Zaragoza: Diputación de Zaragoza, 2010, doc. 134, p. 273-274.

Rosselló i Cerdanya encomanava als esposos Roger Bernat II, comte de Foix, i a Ermessenda de Castellbò, filla del vescomte Arnau, únicament el castell de Sant Martí, sense cap referència als de Miralles i Queralt,²⁹ com si aquests darrers haguessin desaparegut del mapa, per bé que el document remet als termes dels juraments anteriors fets per Arnau de Castellbò davant d'Alfons el Trobador i Pere el Catòlic. En qualsevol cas, a partir del darrer esment explícit de 1188, Miralles i Queralt semblen esvair-se pràcticament de la documentació.

Queralt reapareix, però, en el testament de Galceran IV de Pinós, redactat poc abans de la seva mort, que succeí l'any 1277, pel qual cedia al seu fill Galceran V els castells de Sant Martí, de Cava, d'Ansovell i de Queralt, entre molts altres, els quals havien de tenir els vescomtes de Castellbò o, ja en aquest context, els seus successors els comtes de Foix, en qualitat de vassalls.³⁰ Uns anys després, el 1298, trobem encara un nou esment de Queralt i, en aquesta ocasió, també de Miralles, en el jurament de fidelitat pronunciat pel cavaller Pere d'Aragall al comte Roger Bernat III de Foix pel castell i la vila del Quer i el castell de «Bavers», en el qual l'esmentat cavaller reconeixia també tenir en feu del comte de Foix «Mirailles et castrum en Ansovell, castrum de Queralt et de Aransser, quod est in termino de Queralt», a banda de la batllia del vescomtat i dels castells de Prullans i de Cortàs.³¹

29. BAUDON de MONY, Charles: *Relations politiques des comtes de Foix avec la Catalogne jusqu'au commencement du XIVe siècle*, t. II. París: Alphonse Picard et fils, libraires-éditeurs, 1896, doc. 37, p. 69-71.

30. «Item dimito eidem G. filio meo totum ius et dominium et omnes potestates et feuda et generaliter et specialiter quicquid ego habeo et habere debeo et predecessores mei habuerunt et habere debuerunt in castro Sancti Martini dez Castel, et in castro de Cava, et in castro de Nansovel, et in castro de Queralt, et in terminis eorundem et in omnibus feudis militibus et militiis, dominationibus et postestatibus, iuribus et pertinentiis ad dicta castra spectantibus et spectare debentibus aliquo iure vel ratione. Que quidem castra cum omnibus supra dictis dominus et vicecomes Castri Boni debet tenere pro me [...]»; SERRA i VILARÓ, Joan: *Baronies de Pinós i Mataplana*, t. I. Bagà: Centre d'Estudis Baganesos, 1989, p. 99-100.

31. Archives Nationales de France (ANF), J 879, núm. 81.

En el cas del testament de Galceran IV, el baró cedeix al seu fill dos dels tres castells que des del segle XI havien estat vinculats als vescomtes de Cerdanya, Sant Martí i Queralt, sobre els quals mantenen encara la seva senyoria els hereus dels vescomtes de Castellbò en qualitat de feudataris. Junt amb aquests dos castells, figuren els de Cava i Ansovell, que són citats per primera vegada en aquest document. D'altra banda, en el jurament pronunciat per Pere d'Aragall l'any 1298 figuren els castells de Miralles i de Queralt, conjuntament amb els d'Ansovell i d'Arànsers, a banda dels del Quer, «Bavers», Prullans i Cortàs. En aquest cas, el castell d'Arànsers és situat d'una manera explícita dins del districte castral de Queralt, de manera que el seu esment sembla referir-se més aviat a una demarcació que no pas a una fortalesa física, tenint en compte, a més, la seva desaparició del registre documental des de feia prop d'un segle. Possiblement, hauríem de fer extensiva aquesta mateixa dinàmica al castell de Miralles com a pervivència d'una antiga demarcació castral que s'hauria revitalitzat amb la construcció de noves fortaleses, concretament el castell d'Ansovell. Si més no, així sembla indicar-ho un document de 1369, pel qual el rei Pere el Cerimoniós afirmava que Bernat de So, vescomte d'Èvol, tenia per ell els castells d'Arànsers i Ansovell, situats dins dels termes de Queralt i de Miralles, al Baridà.³² En aquesta ocasió, ja no es parla dels castells de Queralt i de Miralles, sinó dels seus termes, d'acord amb un procés que sembla haver culminat amb la substitució dels antics castells de referència pels d'Arànsers i Ansovell, respectivament.

Aquesta presència testimonial dels castells de Miralles i Queralt en la documentació de finals del segle XIII en endavant respondria, d'acord amb aquesta lògica, a la pervivència dels antics referents castrals en un moment en què, possiblement, els castells de referència o bé havien

32. ACA, Cancelleria Reial, Registres, núm. 1478, f. 133^v; *cit.* a XARGAY, Enric: "El Querforadat. Història d'un nom manllevat", *Interpontes*, 3 (2014), p. 109, nota 36.

desaparegut, o bé, amb l'erecció d'altres castells dins del propi terme, havien perdut la seva funció original. Arribats a aquest punt, la pregunta amb què encapçalem el present article sobre el destí d'aquests dos castells encara està per respondre. I plantegem una resposta relacionada amb el cicle de guerres i destruccions en què caigueren les terres altes del comtat d'Urgell, i també bona part del comtat de Cerdanya, a partir de la darrera dècada del segle XII,³³ coincidint cronològicament amb un dels darrers esments explícits dels castells de Miralles i Queralt, concretament amb l'homenatge de 1188. A partir d'aquest moment, són nombrosos els episodis bèl·lics que afecten les terres del Baridà, amb saquejos, matances i destruccions que arrenquen el mateix any de 1188, amb l'anomenada Guerra dels Dos Arnaus, que enfrontà Arnau de Castellbò amb Arnau de Saga, i en què es documenten destruccions de cases, robatoris de bestiar i captura de persones a Toloriu, Arànser, Béixec i Aristot.³⁴ I encara continuaran durant els anys següents, amb constància d'incursions d'homes qualificats de malignes a Montellà, els quals motivaran la necessitat de construir-hi un castell l'any 1207,³⁵ o la construcció d'un castell de nova planta sobre l'església d'Aristot, fet amb pedra i fusta, en contra dels dissenys d'Arnau de Castellbò, que mana destruir-lo l'any 1209,³⁶ en una sèrie de seqüències de construcció i enrunament de fortalises que culminaran amb la creació de la vila de

33. Sobre aquest cicle de violències i la seva vigència durant bona part del segle XIII, vegeu GASCÓN, Carles: "Els Foix-Castellbò i el saqueig de la Cerdanya segons dos memorials de greuges del segle XIII", *Era. Revista cerdana de recerca*, 2 (2017), p. 77-93, pel que fa a la Cerdanya, i GASCÓN, Carles: "Guerra i encastellament a la plana de l'Urgellet (segles XII-XIII)", *Bulletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, XXIX (2018), p. 205-236, en relació a les terres altes del comtat d'Urgell.

34. BISSON, Thomas N. "The war of the Two Arnaus: a memorial of the broken peace in Cerdanya (1188)", *Miscel·lània en homenatge al P. Agustí Altisent*, Tarragona: Diputació de Tarragona, 1991, p. 103-104.

35. ALVIRA, Martín: *op. cit.*, t. II, doc. 727, p. 812-813.

36. Bibliothèque Nationale de France (BNF), Manuscrits, col. Doat, núm. 169, f. 145^r-146^r. Agraïm la informació sobre aquesta font a Enric Xargay.

Bellver, en una ubicació de clar caràcter defensiu als accessos del Baridà, documentada a partir de 1225.³⁷

La possible afectació d'aquestes violències sobre els antics castells de Miralles i Queralt podrien haver provocat la seva destrucció. Una hipotètica destrucció que s'hauria vist acompanyada per la decisió de prioritzar, a l'hora d'encarar la recomposició de la xarxa fortificada, altres espais dins dels antics termes respectius, com Arànsers en el cas de Queralt, o Ansovell en el de Miralles. Estem parlant de la construcció d'uns castells que prenen com a punt de referència antics nuclis de població preexistents,³⁸ cosa que sembla implicar una modificació de les premisses que haurien orientat aquest procés de reforçament: del sentit fronterer i de control del viari, implícit en els castells de Miralles i Queralt, a la protecció dels habitants d'Ansovell i d'Arànsers.

Miralles i Queralt, dos castells a la frontera

Com ja s'ha plantejat més amunt, la pèrdua de centralitat i el possible abandó dels castells de Miralles i Queralt avançada l'edat mitjana han dificultat la ubicació del seu emplaçament, per bé que Queralt ha quedat fossilitzat en la toponímia i ha donat nom al coll de Queralt, situat a una alçada de 2.033 m al límit entre els municipis de Pont de Bar i de Lles, just en la partió de la muntanya d'Aristot i d'Arànsers. En qualsevol cas, hi ha un consens a l'hora de situar tots dos castells en l'àmbit fronterer entre els dos antics comtats, sempre dins del cantó cerdà. En aquest sentit, una de les propostes més recents ens remet a Víctor Hurtado, que en els articles

37. Arxiu Comarcal de la Cerdanya (ACCE), Pergamins, núm. 3.

38. Ansovell i Arànsers figuren com a parròquies en l'acta de consagració de la catedral d'Urgell; vegeu BARAUT, Cebrià: "Les actes de consagració d'esglésies del bisbat d'Urgell (segles IX-XII)", *Urgellia*, 1 (1978), doc. 2, p. 50-53. Cal tenir en compte que es tracta d'un document fals que reflectiria, però, una realitat específica de principis del segle XI; vegeu GASCÓN, Carles; VERGÉS, Oliver: "L'acta de consagració de la catedral d'Urgell. Un fals del temps del bisbe Ermengol redactat entre 1016 i 1024", *Afers*, 86 (2017), p. 191-220.

corresponents de la *Catalunya Romànica* situa Miralles al capdamunt del tossal de Beders, entre Cava i el Quer,³⁹ on hi ha restes d'una torre i d'altres elements de fortificació, i Queralt a l'indret anomenat, molt significativament, els Castellots, situat entre el nucli d'Aristot i el coll de Queralt, en un punt que presenta restes importants d'una possible fortificació a diversos nivells.⁴⁰ Jacinto Bonales, per la seva banda, identifica aquesta darrera fortalesa amb el castell del Querforadat.⁴¹

Restes de murs de l'indret dels Castellots, on hipotèticament s'ubicava el castell de Queralt.
Fotografia: Carles Gascón Chopo.

39. HURTADO, Víctor: "Castell de Miralles", en PLADEVALL, Antoni: *Catalunya Romànica*, Barcelona; Fundació Enciclopèdia Catalana, 1992, vol. VI, p. 177-178.

40. HURTADO, Víctor: "Castell de Queralt", en PLADEVALL, Antoni: *op. cit.*, p. 309.

41. BONALES, Jacinto: *Història territorial de la vall d'Andorra. Dels orígens al segle XV*, Andorra la Vella: Consell General d'Andorra, 2013, p. 199.

Des del nostre punt de vista, si els castells de Miralles i de Queralt controlaven i defensaven la frontera del comtat de Cerdanya, com ja hem comentat, és lògic pensar que aquestes fortificacions s'ubiquessin en punts des d'on podien realitzar satisfactòriament la seva funció. En aquest sentit, la primera menció del castell de Miralles ens situa aquesta fortalesa en un punt ben fronterer, a tocar de l'urgellenc terme de Lletó. L'any 1077, el comte Ermengol IV d'Urgell restituïa al bisbat la possessió de la vila de Lletó i, a més, feia donació de les viles de Clopedera i Vilanova de Banat.⁴² En citar les afrontacions amb què limitaven les possessions entregades, s'afirma que Lletó i Clopedera afrontaven, entre d'altres, amb el castell de Miralles i la serra del Cadí, mentre que Vilanova de Banat ho feia, entre d'altres, amb Arsèguel i Ansovell.

Si tenim presents els punts fronteres que hem dibuixat més amunt, sembla clar que Vilanova limitava amb els termes d'Arsèguel i d'Ansovell, l'anomenada serra d'Arsèguel i la creu sobre Ansovell dels documents del segle x; mentre que Lletó ho feia amb el castell de Miralles, el qual només podia estar ubicat entre la citada creu sobre Ansovell i la serra del Cadí. Per tant, ens veiem obligats a descartar la proposta d'ubicació d'aquest castell al tossal de Beders que fa Víctor Hurtado, que en cap cas podria delimitar amb Lletó, no tan sols per la distància, que també, sinó pel fet que entre Beders i Lletó s'interposa Ansovell i el seu terme, que ja apareixen referenciats en aquest mateix document. I a tot això encara cal afegir la presència d'un castell de «Bavers» en el jurament pronunciat per Pere d'Aragall l'any 1298, el qual, tant per paronímia com per la seva relació en el document amb el castell del Quer, faria d'aquest un candidat més ferm que no pas Miralles per adjudicar-se les restes situades al capdamunt del tossal de Beders.

42. BARAUT, Cebrià: "Els documents, dels anys 1076-1092, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell", *Urgellia*, 7 (1985), p. 7-220, doc. 915.

Restes de l'antic castell de Beders. Fotografia: Carles Gascón Chopo.

Descartada aquesta possibilitat, som del parer que caldria ubicar Miralles en un punt fronterer més pròxim al *limes* entre Cerdanya i Urgell i concretament entre la creu sobre Ansovell (identificada amb la serra de Verdiguers i el Turó de les Llongaderes) i el Cadí, just damunt de l'antic topònim que al segle x citava el riu que pujava cap a Santa Eugènia (identificat amb el riu de Vilanova nascut al vessant nord del Cadí). Cal tenir present, a més, que els castells amb funció de control fronterer s'alçaven en punts de pas més o menys importants, i en aquest indret no hi havia pas més important que la collada de Boscallt per on discorria l'antic camí Cardoner, sens dubte una de les vies de comunicació més importants d'aleshores. Situat en la immediatesa de l'antiga frontera comtal, i a les envistes del nucli de Lletó, del qual el separen poc més de tres quilòmetres a vol d'ocell, l'entorn del santuari de Santa Maria

de Boscallt podria ser l'àmbit on s'erigí l'antic castell de Miralles, bé als voltants del propi santuari, bé en el mateix turó damunt seu o en un altre de ben pròxim. De fet, cap al nord de la citada collada de Boscallt seguint direcció al Turó de les Llongaderes hem localitzat restes d'estructures de pedra, però de difícil identificació sense un estudi més aprofundit.⁴³

En tot cas, l'esment més antic que coneixem de Santa Maria de Boscallt data de 1228,⁴⁴ coincidint amb els desordres que afectaren el Baridà entre finals del segle XII i principis del segle XIII. Malgrat que en el santuari i el seu entorn immediat no hi ha, actualment, cap element físic que pugui vincular-se visiblement amb cap castell, la importància d'aquest temple com a referent devocional i també territorial, atesa la seva estreta vinculació amb el camí Cardoner planteja un seguit d'interrogants sobre els seus orígens. Uns orígens que bé es podrien relacionar amb l'existència d'un antic nucli amb vocació de control del territori, com podria haver estat el castell de Miralles, possiblement desmantellat en el context de les lluites del segle XIII, però redefinida la seva rellevància amb la creació o la recreació d'un temple singular que restaria com a testimoni més o menys fossilitzat d'aquest antic nucli. Recordem, en aquest sentit, l'existència d'una antiga església de Santa Eugènia en aquest àmbit des d'almenys el segle XI, que bé podria haver-se refundat, en un moment donat i en unes noves circumstàncies, sota una nova advocació.⁴⁵

Quant al castell de Queralt, també caldria ubicar-lo al *limes* entre Cerdanya i Urgell. Igual que en el cas anterior, tanmateix, la documentació no aporta gaire informació geogràfica en relació a la seva situació, per bé

43. La tradició de la gent d'Ansovell diu que en aquest punt, conegut com el Castell dels Moros, hi hauria restes d'una antiga fortalesa anterior al propi nucli d'Ansovell, del qual n'hauria estat predecessor.

44. ACU, *Liber Dotialiarum Ecclesiea Urgellensis* (LDEU), vol. 1, doc. 1001, f. 284^v.

45. En aquest sentit, Maria Garganté i Xavier Solà vinculen l'origen d'alguns dels grans santuaris de l'edat moderna amb la redefinició d'antigues capelles de castells suprimits; vegeu GARGANTÉ, Maria; SOLÀ, Xavier. *Santuaris, ermites i capelles a l'època del barroc. Geografia sagrada de la muntanya catalana*. Barcelona: Diputació de Barcelona / Institut d'Estudis Catalans, 2017, p. 28.

que la toponímia sembla conservar rastre de l'existència d'un castell així anomenat. Un document del 1058 ja parla d'un alou situat a Soveig, al terme baridà de Músser, que limitava «in Cherosaltos»,⁴⁶ possiblement la denominació que en aquell moment rebia la part més escarpada pròxima al pla de Llet. Cal tenir en compte que a principis de segle xx, Jaume Martí Sanjaume afirmava que «a Aransa en la partió amb el terme de Aristot hi ha el coll de Queralt i en ell vestigis d'una torre o castell» que més endavant diu que la tradició atribueix als Foix.⁴⁷

Santuari de la Mare de Déu de Boscalt. Fotografia: Carles Gascón Chopo.

46. BARAUT, Cebrià: "Els documents, dels anys 1076-1092...", doc. 709.

47. MARTÍ, Jaume: *Dietari de Puigcerdà*. Ripoll: Impremta i Llibreria de Llorenç Bonet i Batlle, 1926, vol. I, p. 463. Cal ser cautelós amb aquesta afirmació, ja que el mateix autor diu que els citats castells de Miralles i de Queralt caldria identificar-los amb un de la comarca de l'Urgell i amb Santa Coloma de Queralt.